

A PSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETE A KOLOZSVÁRI FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN, A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

DOI: 10.14232/pfvm.3

I. A PSZICHOLÓGIA KEZDETEI MAGYARORSZÁG KOLOZSVÁRON ALAPÍTOTT MÁSODIK- ÉS ERDÉLY HARMADIK EGYETEMÉNEK ELSŐ KORSZAKÁBAN (1872–1919)

Az egyetemalapítás háromszáz éves kísérleteinek története¹ Dávid Ferenc unitárius hitét felvevő János Zsigmond (1540–1571), választott magyar király s Erdély első fejedelme (1559) korai halála miatt meghíúsult tervéig nyúlik vissza. Híres külföldi professzorok megnyerésére és fogadására, mint Petrus Ramus párizsi protestáns filozófus, már nem kerülhetett sor.

Az első kolozsvári „egyetemet” Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelem és lengyel király alapította a jezsuitákra bízva (1581), majd Bethlen Gábor (1580–1629) Gyulafehérváron létesített református felsőfokú intézetet 1622-ben, amelyek csak néhány évig működtek. Bethlen Gábor Nagyenyedre átköltöztetett intézményéből 1662-ben jött létre a ma is fennálló Bethlen Kollégium. Miután 1691-ben Erdélyt bekebelezte a Habsburg-Birodalom, 1698-tól 1773-ig, a jezsuita rend eltörléséig működött ismét a Báthory Egyetem. A második egyetemnek mondható, *Mária Terézia* által 1774-ben alapított és 1776-tól a piaristák által működtetett jogi kar (főiskola egyetemi ranggal) 1784-ig állt fenn, amikor II. József líceummá minősítette vissza. Ezután Kolozsváron sok évtizeden keresztül csak a folytonosan fennálló orvossebészeti intézet és 1863-tól jogakadémia működött.

Az 1867-es kiegyezés után *„Erdély az Unió miatt megszüntetett főkormányzóságért kárpótlásul kapta a kolozsvári egyetemet”* – írja Fitz József,² melynek kiürülő épületeiben helyezték el az alakuló tanszékek jelentős részét. Az alapítási feltételek fontos segítő tényezője volt gróf Mikó Imre, „Erdély Széchenyije” elnökségével 1859-ben megalapított Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára és értékes gyűjteményei.³

Az egyetemet az 1872. októberi XIX. törvénycikk elfogadása után *„a tanszabadság elvei alapján állítják föl”* és „amíg más törvény erről nem rendelkezik, szervezetére a

¹ Lásd Bisztray, 1941; Bíró, 1945; Gaal, 2001; Márki, 1896, 1922; Szögi és Varga, 2011; Nagy, 1999; Minker, 2003.

² Brassai Sámuelről írt életrajzában, 1911: 69.

³ 1859-ben gróf Mikó Imre kolozsvári házát is az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozta. Az egyesület alapításán a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége is részt vett, élén Eötvös Józseffel, az Akadémia akkori elnökével. Lásd Egyed, 2005.

pesti egyetem szabályzata érvényes”. Az egyetem szerkezete a törvény szerint Magyarországon egyedülállóként: „*Négy tudománykarra oszlik: jog- és államtudományi; orvosi; bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi; matematikai és természettudományi karra.*” Továbbá „E két utóbbi karhoz kapcsolva gymnasiumi tanárképezde állíttatik fel.” Azonban csak 1881 elején kapja a *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem* nevet s „örökidőkre megalapítottnak nyilvánított.” (Az alapító, illetőleg megerősítő oklevél kiadására csak 1897-ben került sor.)⁴ (Lásd 1. ábra.)

1. ábra Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem központi épülete 1903-ban, Farkas utcai fő homlokzat.

Az egyetem ünnepélyes megnyitására 1872. november 10-én, az első évre megválasztott rektor, Berde Áron közgazdász professzor beiktatásával került sor, aki az egyetem felállítását kezdeményező jogakadémia tanára volt. Bárány Eötvös József, a kiegyezés korának kultuszminisztere támogatta és készítette elő régi dédelgetett álmának beteljesülését. Eötvös halála miatt a kivitelezés már Pauler Tivadar minisztersége idejére esik. Berde beiktatási beszéde nem volt teljesen felhőtlen: „*Kétségbe kellene esnem – mondta – a harmadik kolozsvári tudományegyetem küszöbénél, ha előre hinném, hogy a történelmi tények olyan következetesen ismétlik útjokat, mint a bolygók napjaik körül és hogy azt elődei sorsa fenyegeti.*” A rektori beszédből érdemes kiemelni az egyetem rendeltetésére vonatkozó szavait is: „*az egyetemnek kettős hivatása van: a tudomány fejlesztése és terjesztése*

⁴ Bisztray, Szabó és Tamás, 1941: 425; Márki, 1922: 66.

tudományos emberek képzése által, és a tudomány vívmányainak a társadalomba való bevezetése. Nevelni a tudomány országát és szépíteni a gyakorlati életet.”⁵

1872-ben a kolozsvári tanárok közül 7-en voltak az Akadémia tagjai, 1896-ban 13-an (közülük 3 már nyugdíjas); 1919-ig az egyetem rektorai között 27 fő, legalább levelező tagot találunk. 1896-ban díszjelvényeket kaptak a rektori és dékáni láncokon és 26 tiszteletbeli doktort avattak az egyetem tanárai közül (így Böhm Károlyt és Schneller Istvánt). Itt csak Brassai Sámuel emelném ki. Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratot elindító *Döbrentei Gábor (1785–1851)*, „Erdély Kazinczy-jának”⁶ hagyatékában talált egyik feljegyzésében az áll, hogy 1848. aug. 1-én a Nemzeti Kaszinóban együtt ebédelt Eötvös Józseffel. Így köszöntötte: „*Éljen a kolozsvári egyetem felállítója!*”⁷ S tanúja lehetett, ahogy Kemény Zsiga báró *Brassai Samut* ajánlja a Batthyány-kormány vallás és közoktatási miniszterének: „*Igen, igen szólék, jeles ész és az egyetemen minden minden vallásból nemzetből eredett jó főnek együtt kell találkozni. Brassai unitárius.*”⁷

Brassai Sámuel (1797–1897) az elemi mennyiségtan tanszékre kapott kinevezést, később szanszkrit nyelvet is tanított. Az utókor mint nyelvészre, matematikusra, zene-tudósra, botanikusra, irodalmárra, fordítóra, polihisztorra emlékezik rá. Beszélhetnők itt a Pólya–Brassai Akadémiai vitáról a gondolat fiziológiai alapjáról⁸, vagy a *Logika, lélektani alapon kifejtve* című könyvéről⁹, de legnagyobb érdeklődést napjainkban nyelvészeti elmélete (*A magyar mondat*, 1860/2011) keltett fel. É. Kiss Katalin Brassai munkáját a *generatív mondatlan előfutáraként* mutatta be, s első alkalommal már 1981-ben. A modern generatív nyelvelmélet É. Kiss Katalin által is képviselt paradigmájának elindítója Noam Chomsky volt, akinek – mint legújabbán Pléh Csaba hangsúlyozza –, döntő befolyása tagadhatatlan a pszicholingvisztika és a kognitív pszichológia létrejöttére.¹⁰

Egy érdekes adat, amelyre itt még utalnék, hogy az új kolozsvári egyetemen elsőnek 1875-ben dr. Bartók György (1845–1907) szerzett magántanári habilitációt filozófiából. Korábban Tübingenben Lessingről nyújtott be német nyelvű disszertációt. Próba-előadását Felméri Lajos, dr. Metzl Hugó és Szász Béla bírálók „kielégítőnek” találták.¹¹ 1876-ban Nagyenyedre távozott; 1898-tól református püspök. A „tudós püspök” fia, ifj. Bartók György (1882–1970), apja halála után két évvel teológiai tanár, majd ko-

⁵ Berde, 1872: 35, 43; vö. Gábor, 2006: 30.

⁶ Erdélyben nevelősködő Döbrentei Gábor által elindított első erdélyi tudományos folyóirat, az *Erdélyi Múzeum* 1814 és 1818 között jelent meg 10 füzetben. Döbrentei a Magyar Tudományos Akadémia alakulásában is részt vett; alapításának évében, 1931-ben főtítkárnak választották meg.

⁷ Gálos, 1913: 599.

⁸ Gál, 1909/1942; Balázs, 1993.

⁹ Brassai, 1858; javított kiadás 1877.

¹⁰ É. Kiss, 1981, 2005; Pléh, 2019.

¹¹ T. Szabó és Zabán, 2012: 82; vö. Márki, 1896: 67.

lozsvári, azután szegedi filozófia professzor, s az 1940-ben Kolozsvárra visszatérő egyetem első rektora.¹² Pszichológiát is oktatott.

A bölcsészeti kar 1872/73. év első felében a tanári pályázatra Sárospatakról jelentkező, – „skóciai utazó” és Alexander Bain műveit ismerő – Felméri Lajos tartott pszichológia (neveléstan) előadást. És annak is van nyoma, hogy Ferenczi Zoltán irodalomtörténész doktori szóbeli szigorlatán 1879-ben a pedagógia melléktantárgyból „az érzelmi nevelés lélektani alapjáról és oktatási eszközeiről” kérdezte.¹³ Felméri pedagógiai elméletét és tevékenységét alaposan feltárták a szegedi pedagógiatörténészek (lásd Pukánszky és Németh, 1999). Itt csak érintőlegesen említhetők az Erdélyi Múzeumban, a Természttudományi Közleményekben vagy az *Athenaeumban* az 1870-es évek elején megjelent pszichológiához kapcsolódó írásai. Írt „A nevetésről Darwin után”, jelent meg előadása az „illúzióról” az érzékeléstől a hallucinációig, s rövid pszichológiai tanulmánya Rousseau személyiségéről, melyben John Mosley és John Hawkes írásait említi. Rousseau pszichológiai önvizsgálatának mélysége, melyre Ő is ráérezhetett, Freud előzményének tekinthető.¹⁴ Még felidéznek egyetlen részletet Felméri neveléstanának bevezetéséből:

„... e műben mindenekelőtt arra az örökké mozgó, ezernyi-ezerféleképpen alakuló és változó tényezőre fordítottam figyelmemet, melyet elmének vagy léleknek hívnak. Ennélfogva bevezetem az olvasót abba a lélektani laboratóriumba, hol oly édesen esik megfigyeléssel tölteni az időt. Hiszen, ha a nevelés igazi jelentésében nem egyéb, mint alkalmazásban levő psychológia: akkor abban a főszűly az ifjú elméje működéseinek megfigyelésére esik, mely megfigyelés mondhatni a jelen azzal kezdődik.”¹⁵

Felméri könyvében támaszkodik A. Bain, Spencer, Ribot pszichológiai műveire.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a tudományos pszichológia kezdete a kolozsvári egyetemen is arra az időszakra esik, amikor Wilhelm Wundt lipcsei filozófiai tanszékének laboratóriumában 1879-ben elkezdődött a kísérleti/doktori munkák sora és elterjedt *A lélektan alapvonalai* című tankönyve (magyar nyelven 1897, ismerteti Sóváradi néven a *Protestáns Szemle* 1627–629. o./ abban az évben). Ekkoriban tűnik fel Wundt és Fechner, s a pszichofizikai küszöb fogalma az iskolai tankönyvekben, a „középiskolai tanárvizsgálat szabályzatában” is (1887) és kísérleti lélektani munkákat ismertetnek a *Magyar Philosophiai Szemlében*, mint Böhm Károly 1882-ben.

¹² Gaal, 2007.

¹³ T. Szabó és Zabán, 2012: 148. Ferenczi Zoltán 1891-től a kolozsvári-, 1899-től a budapesti egyetem könyvtárának igazgatója volt. 1903-ban életrajza jelent meg a jogász, író és politikus báró Eötvös József életéről, *A karthausi és A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államhatalomra* c. munkák szerzőjéről; a Barthyány-, majd később az Andrássy-kormány vallás- és közoktatási miniszteréről (Ferenczi, 2003).

¹⁴ Abs, 2008.

¹⁵ Felméri, 1890, VI. (2. kiadás)

Lechner Károlyt 1889-ben hívják meg nyilvános rendes tanárnak az orvosi kar újonnan létesített ideg-elmekórtani és törvényszéki lélektani tanszékére, amelyhez „elmekórház” („Elmekórtani Kóróda”) is tartozott. Ez az országban első elmegógyászati klinika igen szerény volt a külvárosban bérelt kis magánházak összekapcsolt területén.¹⁶ Laufenauer Károly hasonló budapesti tanszéke csak később kapott kórházat. 1901–1903 között *„a ragyogó tehetségű Lechner Károly ... olyan mintaszerű, pavilonrendszerű intézetet emelt, amelynek a külföld is csodájára járt. Ebben a fényes hajlékban nem kevésbé tündöklő tudományos munka folyt”* – mondta róla későbbi szegedi utódja, Miskolczy Dezső, a modern neurológia megteremtője nálunk.¹⁷

1. ábra Az ideggyógyászati klinika főbejárata Kolozsváron, 1903.

Forrás: Klasszikus Orvosi Könyvek, 391–391, 1903/

Lechner elfogadja a lelki jelenségek kísérleti megközelítését, ezért is írja róla Buday Kálmán akadémiai emlékbeszédében, hogy *„a magyar pszichológusok közt az egyik legelső hely illeti meg”*¹⁸, s ezért nevezhetjük az *első pszichiáter pszichológusnak*.¹⁹ Ez utóbbi te

¹⁶ Lechner, 1903.

¹⁷ Miskolczy, 1930: 294. Lásd még Pásztor, 2013.

¹⁸ Buday, 1932: 36. Lechner Akadémiai levelező tagságra ajánlói (Jedrassik, Preisz és Buday, 1921:56, 57) szintén megállapítják: *„közleményei túlnyomóan a pszichológia körébe tartoznak, melynek ő egyik legönállóbb, leghivatottabb búvára.”* Ugyanitt olvashatjuk: *„Éppen a pszichologia ezen sokoldalú művelése által jutott Lechner közelebbi összeköttetésbe Kolozsvár és Erdély számos nem orvosi tudományos társulatával is, a melyek versenyezve igyekeztek őt előadások tartására megnyerni.”* Igen sok előadást

kintetben nem állt egyedül. Kortársa volt Emil Kraepelin, aki Wundt pártfogását élvezve kezdte pszichofarmakológiai vizsgálatait, majd 1886 és 1891 között, az orosz birodalmi Dorpat (1919-től Tartu) egyetemén az első észtországi kísérleti pszichológiai laboratóriumot megalapította. Utódja a szintén Wundt tanítvány Wladimir von Tschisch volt.²⁰

Lechner előadásaiban a pszichofiziológiát tárgyalva (*Kísérleti lélektan gyakorlatokkal*) például 1914-ben leírja a reakcióidőmérést: „a psziché eseményeinek időben megmérésére ma már megbízható készülékek állnak rendelkezésre...” a Hipp-féle kronoszkóp használatával.²¹ Maga is szerkesztett „ingerkészüléket”, amely megfelel egy tachistoszkópnak, amellyel „a felismerés gyorsasága mérte a figyelmet és az asszociáció erejét is.”²² Lechner Károly korábbi tanulmányaiban, közöttük *Az érzéki észrevevés elemi alkatrészei* (1884) már hivatkozik saját kísérleteire. Fodor Katalin és tanítványa Kós Béla 1995-ben²³ jogosan vetik fel, hogy ezeket a vizsgálatait „valamilyen egyszerű pszichofizikai berendezés felhasználása nélkül nem folytathatta volna.” Az „érzéki észrevevést” (appercepció) nagyszámú képzetelem bonyolult kapcsolatát tartalmazó olyan folyamatnak írja le, amely „tényleges ítéletet rejt magában” (303). A mozgásképzetekkel kapcsolatban pedig az izomérzetek szerepét is hangsúlyozza itt.

„A tudatosság ténye szellemi életünkben” című tanulmányában 1892-ben²⁴ a reflexek jelentőségét vizsgálta, s úgy találta, ez képezheti nyitját „a magasabb rendű szellemei működéseknek”, s a reflexekre vezethetők vissza az ép és a kóros lelki jelenségek. „A lélek összes eseményei a reflexkör tényeiben lelik magyarázatukat” – hangzik 1903-as, *A reflex-típusokról* című dolgozata kezdőmondata.²⁵ Azonban – idézve ismét Miskolczy Dezsőt: „Ez a koncepció nem tart semmi közösséget a Bechterev – és Pavlov-féle reflexológiákkal, amelyek a legmagasabb szellemi működéseket primitív, szomatikus megnyilvánulásokká egyszerűsítik, hanem a bonyolult szellemi működésekbe az egyes reflex-típusok felismerésével és jellemzésével iparkodik bevilágítani” (uo).

tartott. Tagja volt a Természettudományi Társulatnak, a Magyar Gyermektanulmányi társaságnak és részt vett annak I. brüsszeli kongresszusán; az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnöke is volt (a „*Műzeumos érzéseinkről*” című előadásában, 1909-ben például a motiváció szerepét emeli ki).

¹⁹ Gaal, 1994.

²⁰ Allik, 2006; Müller, Fletcher és Steinberg, 2006.

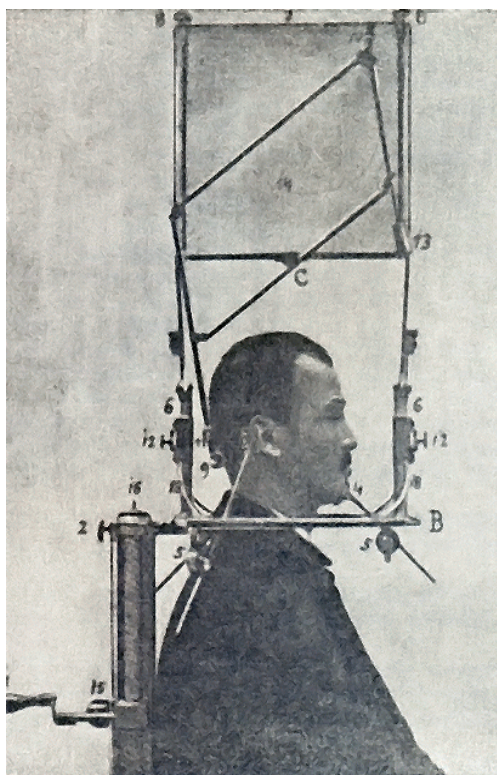
²¹ Balázs és Spielmann, 1956: 123–124.

²² Zsakó, 1922.

²³ Fodor és Kós, 1995: 24.

²⁴ Balázs és Spielmann, 1956: 97–108.

²⁵ Balázs és Spielmann, 1956, 157–164.

3. ábra. Lechner Károly cephalograph-ja (koponyamérő) eszköze, amely elnyerte az 1900-as párizsi világkiállítás nagydíját (Balázs-Spielmann, 1956).

Az izommunka döntő fontosságáról szóló munkájában Lechner²⁶ (1890) az „izomérzések”, „az izomfeszülések” szerepét hangsúlyozza különböző jelenségekben: „... minden kedélyindulat, minden etikus érzelem, minden igaz, szép és jó iránti fogékonyság izommunkából ered” (170. o.). A figyelemről megállapítja, hogy nem más, mint „az ingertől független, olyan különálló pszichikus faktor, mely az izomfeszülésekben beállott változásokból származó érzetekre vezethető vissza” (177. o.). Az izomérzések szerepét támasztja alá a térérzékellet keletkezésére vagy az asszociáció folyamatára vonatkozó megfigyelésekkel. A mozgásképzetek keletkezéséről állítja: „Mozgást még csak gondolni sem vagyunk képesek anélkül, hogy a megfelelő izomérzéseket magunkban fel ne keltsük. Minden gondolt szó a beszédnek megfelelő feszülést követeli” (188–189. o.). Ennek mérésére ötletes készüléket készített, mint azt a *Közérzéseink az értelmi munka szolgáltatásban* című akadémiai székfoglalójának szánt, közvetlenül halála előtt írt tanulmányában leírta²⁷ és 1913-ban bemuta-

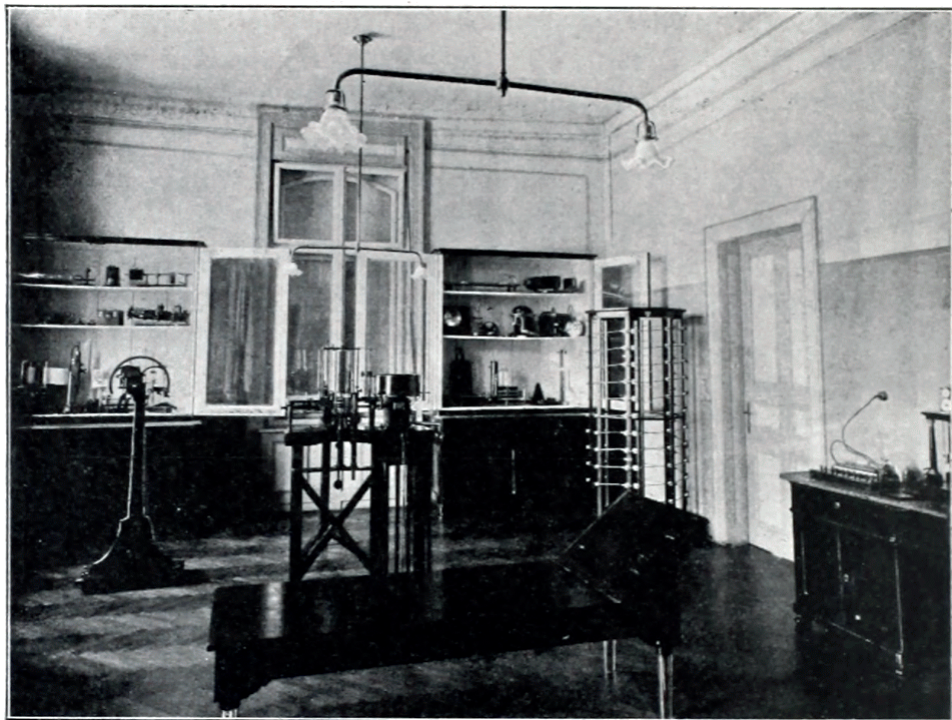
tót is tartott a Fővárosi Pedagógiai szemináriumban, az első Gyermektanulmányi Kongresszus kiállításán. A minimális izomfeszültséget mérő készülék, amelyet részletesen ismertet ingerfeltevő kulcsból, reakciót jelző harangból és a villamosáramot szabályozó készülékből állt és alkalmas volt arra, hogy kimutassa hogy az ajakra, nyelvre, gégére stb. helyezett „kulcsok” (érzékelők) „a hangok vagy betűk gondolása ugyanazokat a mozgásokat ismételtette, amelyek azelőtt a hangos beszédet kísérték.”²⁸ „Ugyanilyen finom izomfeszülésekben megnyilvánuló reflexhatásokat tudtam kimutatni egy másik eszközömmel is – írja továbbá Lechner –, amely az arcizmoknak, a fejizmoknak vagy a test egyéb iz-

²⁶ Lechner, 1890.

²⁷ Halála után Schaffer Károly mutatta be a Magyar Tudományos Akadémián (1923. áprilisában). Lásd Balázs és Spielmann, 1956: 224–232.

²⁸ Balázs és Spielmann, 1956: 225. Egy további eszköz, a Lechner által szerkesztett cephalograph (koponyamérő eszköz) elnyerte az 1900-as Párizsi Világkiállítás nagydíját; adatait feltüntették a kórlapokon (így Ady-ról is). Lásd Fodor és Kós, 1995.

mainak a figyelmeztést, a hangulatokat, az indulatokat kísérő mozgásait, mégha utóbbiak csak képzelve lettek is érzéktették ...” Az említett jelenségek, így a belső vagy szubvokális beszéd, az artikulációs szuppresszió, a csendben olvasás, az ajak- és nyelvmozgások EMG jeleinek vizsgálatai, illetve az ideomotoros aktivitás jelenségei napjainkban is fenntartják a pszichológia és a kognitív idegtudomány érdeklődését.²⁹

4. ábra. Lechner labor 1903 394–394. o.

Palágyi Menyhért (1859–1924) 1904/1905-ös tanévben lesz Kolozsváron az egyetem Matematika és Természettudományi Karán „a természettudományok bölcsészeti ismerettanának magántanára.” Palágyi pályája kezdetén matematika/fizika tanár, majd filozófiai tanulmányokat végzett német egyetemeken, Wundtnál is járt. Lélektani-filozófiai³⁰ érdeklődése mellett irodalmi, művészeti kérdések is foglalkoztatták.³¹ Kolozsvárra Apáthy István (1863–1922) hívására érkezett azzal a szándékkal, hogy tőle, az összehasonlító anatómia úttörő idegészövettani kutatásokat végző professzorától biológiát

²⁹ Lásd Stock és Stock, 2004; Loevenbruck, Grandchamp, Rapin et al., 2018.

³⁰ Palágyi, 1893, 1896, 1901, 1908.

³¹ Lásd Madáchról, Petőfiről, Székely Bertalanról írt munkáit. Lásd pl. Palágyi, 1910.

tanuljon.³² Apáthy az 1903/1904. tanév rektora, és a következő év prodékánja volt. A napjainkban újra felfedezett filozófus Palágyi³³ 1906-ban beszámol egy Lechner laboratóriumában végzett kísérletről, amelyért hálás köszönetét is kifejezi.

A reakcióidő kísérleti elemzése című tanulmánya³⁴ háttérével kapcsolatban felvetik szorosan kapcsolódását Palágyi tér-idő kontinuitására vonatkozó feltételezéseivel. 1901-ben érkezik arról, hogy „a térről és időről alkotott fogalmaink nincsenek kellően hozzászabva érzéki tapasztalataink világának.”³⁵ Ezeket a fogalmakat „...teljesen hozzá kell stilizálni az érzéki tapasztalatok világához, úgy, hogy méltó drapériái legyenek a mindenség testének s oly finoman és érzékenyen simuljanak az élő valósághoz, hogy átérezhessük rajtuk a testek és folyamatok minden jellemző vonását, a tények és események minden színét és árnyalatát.”

Palágyi kérdésfeltevését a reakcióidő kutatásának történetébe ágyazva fogalmazta meg. Sigmund Exner bécsi fiziológus elemi mentális folyamatokkal kapcsolatos vizsgálataiból indult ki, akit a mozgásészlelés kutatásának úttörőjeként ismerünk³⁶. Exner reakcióidő kísérleteiben elektromos szikra felvillanásra kézzel adott válaszban átlagosan 113 msec-ot mért. A reakcióidő a szándékos válaszhoz szükséges lappangási idő, amely észlelési, elhatározási és végrehajtási szakaszról tevődik össze. Exner már az „előkészületi beállítódás” jelentőségét is felfedezte. Palágyi foglalkozik Hirsch, Donders és Wundt munkáival; a különböző érzékelti modalitások eltérő latenciáinak kérdésével és F. C. Donders egyszerű és összetett (választási) reakcióidő feladatok összehasonlítását alkalmazó kivonási módszerével. Végül az „automatizált emberi mozdulat élettanával” végzett vizsgálat mellett dönt. Az „automatizált mozdulatok időtartamának megmérésre alkalmassá” teszi a szokásos reakcióidő mérést, Lechner eszközeiből a Hipp-féle óra és az áramkulcs felhasználásával, „melyen a kísérleti személy úgy játszik, mint egy zongorabillentyűn”, amit kiegészített egy olyan elemmel, amely „a billentyűjáték grafikai képét” rögzítette a kimográf kormozott hengerén, így rögzíthető volt – mint kijelenti – a billentyűnyomások száma és egy hangvilla rezgéseivel msec értékekben is akár. Mint megállapítja, egy átlagos ügyességű ember elegendő gyakorlás után átlagban egy mp alatt 6–7 leütésre, de egy gyakorlott zongorista 8–9 leütésnél is többre lehet képes. Mivel egy rugós billentyű lenyomása, majd felengedése (a rugó visszapattanásával) ellentétes izomműködést kíván („antagonista reakció”), a szokásosan használt billentyűzet és áram-

³² Tardos Krenner, 1924: 342; Békés, 2005. Apáthy István az állattan és az összehasonlító bonctan professzora, szövet és fejlődéstan orvostudományi előadója (is) volt. 1904-ben a Múzeum-Egyesület igazgató választmányának tagja, többször kari dékán, rektor. Az utókor kiváló tudósként, tragikus hősként és hazafiként emlékezik rá. Lásd Lambrecht, 1922; Nagy, 1998. Palágyival közösen szerkesztik a *Társadalomtudományi Szemlét*. Palágyi ismerteti Apáthy idegszövettani munkáját is 1906-ban („A neuron-elmélet és a fibrillumtan harca”) a népszerűsítő *Uránia* lapban. Vö. 51. jegyz.

³³ Lásd *Észlelés és fantázia* című válogatott munkáit. Szerk.: Bogdanov és Székely, 2017.

³⁴ Palágyi, 1906/1907; vö. Fodor és Kós, 1995; köszönet: Palágyi, 1907: 136.

³⁵ *A tér és az idő új elmélete*, Athenaeum, 1901: 533; lásd Békés 2005: 359–360; továbbá a *pszichológiai téridő* kérdéseiről: Conway, Repke és Houck, 2016.

³⁶ Palágyi, 1907: 135.

kulcs átalakításával vált mérhetővé az automatikussá vált mozdulat „végrehajtó idejének” izomösszehúzódnási szakasza. Az új szerkezetű kulcsot Palágyi „reakció-ingának” nevezte el, mivel „a kulcsnak minden rugó mellőzésével ingaalakot” adott. Részletes leírásában „a billentyűből ingarúd lett, melyet balról-jobbra és jobbról-balra lengethetünk”, s ezzel négy mozgási művelet időtartamai váltak vizsgálhatóvá: „az ide-oda lengések időtartama a működő izmok, illetve antagonist izmok összehúzódnásának időtartamát állapítja meg.” Palágyi lehetőségként veti fel a mozdulat leállításának, az izom „fékezési idejének” mérési lehetőségét is, de mint megjegyzi, ahhoz az inga finomítására lett volna szükség. Sajnos Palágyi beszámolója itt véget ér, a megvalósítás eredményeiről nem ír. Egy heidelbergi filozófiai kongresszuson tartott, *A tudat diszkontinuitása* című előadásban 1908-ban, amelyben a *látszólagos(stroboszkopikus)* mozgásészlelés fázisaira utal, megjegyzi, hogy „a modern pszichológia és ismeretlen alapjainak kritikai vizsgálatán keresztül jutottam arra a meggyőződésre, hogy az éber tudat intermittáló, és ebben a meggyőződésben megerősített a pszichikai reakcióidő mérésére vonatkozó kísérlet”³⁷.

A „reakcióinga” készülék sorsa nem ismert. Wundt is tervezett egy inga-apparátust, amelyben a személynek egy rövid hangingerre meg kellett egy skálán ítélni egy gyorsan mozgó inga mutatójának téri helyét, amit előbbre észlelt a tényleges helyétől. Lechner-nél is látszik hasonló egy a laboratóriumról készült fényképen. Wundt apparátusát használta von Tschisch³⁸, Kraepelin tartui utódja doktori kísérletében, amely az elsődleges példa a „bonyolult kísérletekre” (egy folyamatos és egy váratlan esemény összehasonlítása). Ezt az időparadoxont, amelyet a látási-hallási latenciák különbségével, vagy figyelmi stratégiával értelmeztek ma is kutatják („flash-lag effect”), s az ész kísérleti pszichológia kezdeteit ismertető szerző maga is végzett ilyen kísérletet.³⁹

Böhm Károlyt (1846–1911) 1896-ban hívták meg a pesti Evangélikus Gimnázium igazgatói székéből a kolozsvári egyetem filozófia professzorának, aki „iskolát teremtett” s itt fejezte be fő művének (*Az ember és világa*) III. és IV. kötetét. Böhm Károly jelentőségét az erdélyi filozófiai gondolkodás történetében elismerték a maga korában, s hosszú elhallgatása után ma is elismerik.⁴⁰ Böhm Károlyt „a magyar gondolkodás legnagyobb alakjának” nevezte Kornis Gyula, akinek – mint írja – „legnagyobb tette, mellyel megelőzte a külföldi vizsgálatokat, az érték fogalmának tisztázása, az értékelmélet szilárd alapvetése. Ennek feladatát és alapproblémáját Akadémiánk előtt fejtette ki székfoglalójá-

³⁷ Palágyi 1908/2017: 138, in: Bogdanov és Székely, 2017: 136–140.

³⁸ von Tschisch, 1885; lásd Wontorra, 2009.

³⁹ Kreegipuu és Allik, 2004.

⁴⁰ Böhm lélektant Herman Lotze-től tanult Göttingenben (1868-ban); gondolkodásának alakulásában Kant, Comte, és egyre inkább Fichte játszott szerepet. *Az ember és világa* c. hat kötetes művének, amelyre mondhatni egész életét szentelte, csak az első három kötetének megjelenését élhette meg: 1. *Dialektika vagy alapfilozófia* (1883), 2. *A szellem élete* (1892) és 3. *Axiológia vagy értékten* (1906). A 4. és az 5. kötetet mesterének hű értelmezője, Bartók György rendezte sajtó alá: 4. *Logikai érték tana* (1912), 5. *Az erkölcsi érték tana* (1928). A 6. kötetet előadásaiából és feljegyzéseiből ugyancsak Bartók György állította össze: 6. *Az esztétikai érték tana* (1942).

ban (1900).⁴¹ Pauler Ákos szintén Böhm értéktanának jelentőségét hangsúlyozza s azon túl úgy véli, hogy: „*pszichológiai tanítása rendszerének egyik legértékesebb és legeredetibb része . . .*”⁴² Ranschburg Pál pedig a lélektan magyarországi első fejlődési szakaszát taglalva méltányolja „*Az ember és világa*” köteteit, hogy Böhm „*munkájában a pszichológiát inkább deduktív módon, filozófiai szempontokból tárgyalja, értékes megfigyelésekkel gazdagítva.*”⁴³ Böhm és a „kolozsvári iskola” újraértékelése csak most kezdődött el.⁴⁴

Talán elfogadhatjuk Böhm modern lélektanra gyakorolt tényleges, de közvetett hatására vonatkozó azon felvetést, amely „*tanítványán és magántanárán, Palágyi Menyhért*” keresztül érvényesülhetett. Mátrai valószínűnek tartja, hogy „*Böhm lélektanának a „képek”-re vonatkozó fejezetei*” lehetettek különösen hatással Palágyira, s később a messterének tekintett Ludwig Klagesen keresztül „*Böhm lélektani gondolatai így jutnak késői, de európai viszonylatban is komoly elismeréshez.*”⁴⁵

Böhm rendszeresen tartott lélektani előadásokat az egyetemen (1896/1897 1. félév, 1898/1899 1. félév „*Fechner Tivadar filozófiai tanai*”, 1899/1900 2. félév, 1902/1903 2. félév, 1905/1906 2. félév, 1908/1909 2. félév) és több tanulmánya jelent meg az *Ember és világa II.* kötetének (*A szellem élete*, 1892) születése során. Már 1867-ben írt dolgozatot „*Az énnék fejtménye*” címmel, 1874-ben „*A tudat keletkezése az emberben*” és 1881-ben pedig dolgozata jelent meg „*Az ösztön és 'kielégítése'*” témákról, 1882-ben a Magyar Filozófiai Szemlében ismerteti Wundt „*Philosophische Studien*” I. kötetének reakcióidő mérési kísérleteit (*Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén*). Itt állapítja meg: „*A kísérleti lélektan elvonatkozik minden metaphysikai feltevéstől s nem bízik a belső szemléletnek sokszor csalékony adataiban*” (1882, 198. o.) 1886-ban jelent meg a *Kritikus megjegyzések a képkepcapcsolás elméletére*, 1891-ben *A lélektan ismeretelméleti alapjai – Második probléma. Az öntudat* c. tanulmányai. Ebben az időben írt a félelemről és a szeretetről, s ekkor jelent meg a *Tapasztalati lélektan* (első kiadás 1888) című, pozitivistá szemléletű és Kant, Herbart, Wundt, Alexander Bain tanait hasznosító középiskolai tankönyve is.

Böhm jól ismerte Wundt, s korának pszichológiai munkáit, s hasznosítja őket; „*valóban megelőzi korát, midőn ma is helytálló érveket szegez Wundt és Fechner népszerű tanításaival szembe és hangsúlyozza, hogy a képzettársítás helyes magyarázatában nem szabad mechanisztikus, atomizáló módon eljárunk, hanem figyelembe kell vennünk, hogy*

⁴¹ Kornis, 1930: 48.

⁴² Idézi Mátrai, 1941: 193.

⁴³ Ranschburg, 1942: 472.

⁴⁴ Böhm Kolozsvárt filozófiai iskolát teremtett; előadásaira ájtartak a ref. teológiai hallgatói. Tanítványa és követője volt Bartók György, Tavaszy Sándor, Ravasz László, Varga Béla, Makkai Sándor, Kibédi Varga Áron, Kristóf György, Tankó Béla. Lásd ehhez: Tonk és Lackó, 2000; Ungvári Zrínyi, 2002; Veres, 2003

⁴⁵ Mátrai, 1941: 194; vö. 10. sz. jegyzet. Ezzel szemben lásd Mariska, 2009.

minden lelki funkció szerves része egy lélekegész célszerű, teleologikus, aktív és ökonomikus működésének” – állapítja meg róla Mátrai.⁴⁶

„A lelki életet... elemi képekből megszerkeszteni nem lehet, – a szellem nem minimális részecskék gépezete, hanem komoly jelentések organizmusa. Ezen jelentések vonatkozása az organizmus egységére – a lélektan legfőbb problémája, melyet pedig a mai lélektannak egyike sem tart fejtörsre méltónak. Ellenkezőleg, a részletek kutatása annyira lábra kapott, hogy az egyes lelki tevékenységek pillanatnyi nyilvánulásai felett az egészet átfogó egységet s összetevékenységeinek alaptörvényét felkeresni teljesen elmulasztották. A kísérleti lélektannak aprólékos pizmogásai s a magát tévesen „pozitívnak” nevező lélektan mellett helyén valónak látszik azon nyomatékos figyelmeztetés, hogy a részeknek csak az egészben van értelmük” (Böhm, II, 1892, 17–18).

Az elfogadott nézet szerint Böhm filozófia-felfogása tudatfilozófia, a transzcendentális (kritikai) idealizmus sajátos rendszere, amelynek alapelve, központi kategóriája – mint Ungvári-Zrinyi írja *A szellem élete* új kiadása elé (2004, IV. o.) „*az öntevékeny szellemiség önfenntartó, önérvényesítő tevékenysége, avagy a böhmi szóhasználatnál élve, az öntét önállítása*”. Az „öntét” szokatlan fogalma tartalmazza az öntudatot és a vele folytonosan szemben álló „Nem-én” zárt egységét, sajátos ösztönkomplexumnak is tekinthető. Figyelemre méltó Böhm ösztönökről, az ösztönök egymást támogató kölcsönhatásáról s ezen kapcsolatok emlékezetben való megőrzéséről való fejtegetése.

„Öntudatos létünk fő harcai a gondolkodás terén zajlanak le, – írja – a jelentő ösztön tagoltságában a harmonikus ordo rerunt behozni s életünkbe megvalósítani – e körül forog az ösztönök egész küzdelme, melyben az öntudat az aranymérleg tisztét végzi, kibillentve minden legcsekélyebb ingernél, mely jelentő ösztönünk tagoltságának harmonikus kifejezését megkötve vagy megszakítva állítja elébe. Ez által nyer életünk jelentőséget és értéket s lesz emberi létté” (Böhm, II, 1892, 131. o.).

Böhm felhívja a figyelmet a képzettársítás tartalmi és indulati elemire, mint írja: „... *a képkapcsolás mélyében az ösztönök életküzdelme folyik, melynek felszínre vetődő buborékai éppen a kapcsolt képekben észlelhetők*” (uo. 133. o.).

Nyugodtan tekinthetjük ezt a freudi mélylélektant sok évvel megelőző felvetésnek, s különösen, ha figyelembe vesszük Böhm írását a nők lélektanáról, „*az erotikus képzeteknek a női lélek betegségeiben való szerepéről*” (1883), s sürgetését, hogy a szeszélyes képzeteket, az ösztönök titokzatos küzdelmét, az ösztöni kapcsolatokat leginkább „*a gyermek lelkében kellene kipuhatolni*” (i.m. 134–135. o.). Böhm egyéb fogalmai, elgondolásai, kifejezései, amelyek más filozófusok munkáiból váltak híressé (pl. a kivetítés) szintén olyan tény, amely „*komoly érv Böhm elméletének eredetisége mellett*”.⁴⁷ A szellemtudományos lélektan szemszögéből jelentősebb lehet Böhmnek a megértésre

⁴⁶ Mátrai, 1941:193.

⁴⁷ Kissné Novák, 2008; Ungvári Zrinyi, 2002: 49–59.

(Verstehen) vonatkozó gondolatai (1909): „Mert világos előttem, – úgymond Böhm – hogy a megértés a jelentésre, a jelentés az általánosra, az általános a valóra, a való az igazságra, az igazság a bizonyosságra vezet.”⁴⁸ Böhm Károly halála után Pauler Ákos veszi át helyét (1912–1916), akinek a budapesti egyetemre távozása után 1917-től Bartók György örökli katedráját (1912-től ny. rk. tanár).

Mint Apáthy István Böhm Károly filozófiáját bíráló, a Böhm-életrajzban megjelent tanulmányából⁴⁹ megtudhatjuk, a „diszkontinuus tudati aktusok”-ról vagy észlelési pillanatokról való elképzelést mind Palágyi, mind Böhm a biológus K. E. von Baer nyomán fejtették ki, aki 1864-ben egyfajta „idői kvantum”-ot javasolt.⁵⁰ A diszkrét vizuális észleléssel kapcsolatban jelenleg is – kezdve a „kocsikerék illúziótól”, a 100 msec körüli „perceptuális pillanattól” vizsgálatán vagy az egymás után adott vizuális ingerek egyidejűségének jelenségén keresztül, a reakcióidő oszcillációig és agyi ritmusokkal való korrelációig – számos pszichológiai tényt vetnek fel.⁵¹

Apáthy kritikájának megértéséhez, egy korábban kialakult és Palágyi magántanári képesítés iránti folyamodásához (1904/1905) fűződő, elhúzódozó filozófia–természettudomány vitáról és annak hatásáról Böhm filozófiai alaptézisének változására, Mariska Zoltán nyújt világos kultúr- és esztétörténeti összefüggésbe ágyazott képet.⁵² Az autonómiával rendelkező bölcsészeti- és a matematikai-természettudományi karok közötti vita vesztese volt Palágyi Menyhért, akit a természettudományi karon a kar minden próbálkozása ellenére sem sikerült legalább c. ny. rk. tanárnak kineveztetni. Mariska felvetése: a vita következményeként távozott külföldre. Böhm Károly evangélikus gimnáziumi tanár, levéltáros barátjához, Góbi Imréhez írt, 1906. jún. 4-iki keltezésű levelében olvashatjuk:

„Egyetemi viszonyaink is kiábrándítanak mind jobban: nem olyanok azok, milyeneknek képzeljük, ha „Über die Bestimmung des Gelehrten” című s hasonló munkákon nevelkedtünk. Az élet, mondja a „Vadkacsa”, csak akkor tűrhető, ha megvan a „hazugsága”. Ilyen „ideálokkal” leplezhetjük bűnűségeinket. Én azonban illúzió és realitás felett állok egyaránt. Azon magaslatra iparkodom, ahonnan Cervantes látja a nemes és elmés hidalgo s a nagy Sancho hőstetteit. Ilyen madártávlatról gyönyörűen fest a naturalisztikus élet is. Erre a magaslatra segített fel a Neked küldött III. kötet; nem hogy megírtam, hanem hogy

⁴⁸ Idézi Mátrai, 1941: 193.

⁴⁹ Apáthy, 1913/2006: 88.

⁵⁰ Apáthy István (1863–1922) az idegáram vezetésének elemeinek (neurofibrillumok) felfedezője az idegsejtek egyetlen komplex hálózati struktúráját feltételezte, szemben a Nobel-díjas Ramon y Cajal, valamint Szentágothai János neuron-tanával, egyedi sejtek szinaptikus kapcsolataival. Vizi É. Szilveszternek a nem-szinaptikus (analóg), közvetlen kémiai átvitelt igazoló felfedezései viszonylagos visszafordulást jelentenek Apáthy „kontinuitás elmélete” (Vizi, 2001).

⁵¹ Lásd pl. Van Rullen és Koch, 2003; White, 2018.

⁵² A karok közötti vita tárgya, hogy Palágyit A természettudományok bölcsészeti ismerettanának előadásához a matematikai karon kollokvium és próbatanítás nélkül fogadták el magántanárnak. Más tényező, 1905/1906-ra a Társadalomtudományi Egyesület is két irányzatra szakadt. A Kossuth-párti Apáthy addigra már szembe került a progresszív oldallal (Mariska, 2009).

megértem, az a főnyereményem. Különben belekerült 800 Koronámba; s a mint bizományos könyvárustól értesültem, nem igen kapkodják; van még bőven a 400 példányból. Azonban ez nem akadály a további számára. A jövő télen próbállok újat: az aesthetikába tartok bevezetést, hogy aztán rendbe hozzam erre vonatkozó gondolataimat is.”⁵³

Apáthy István politikai szerepet is vállalt, a Függetlenségi Párt tagjaként (1913–1919), 1918 végétől Kelet-Magyarország (Erdély) kormánybiztosa volt, a románok letartóztatták és öt évre elítélték, büntetése alól csak francia segítséggel sikerült megszabadulnia,⁵⁴ majd aktívan igyekszik az egyetem Szegedre költözését segíteni, s szintúgy Lechner Károly is.

1918 karácsonyán a román királyi katonaság, be nem tartva a belgrádi katonai konvenciót,⁵⁵ megszállta Kolozsvárt, annak ellenére, hogy ekkor a terület hovatartozása sem katonai, sem nemzetközi jog szempontjából nem volt még eldöntött. Ettől kezdve a tanárok zaklatásnak, házkutatásoknak, egyesek pénzbüntetéseknek, üldöztetésnek nézhetek elébe. Összetűzésekre került sor, ellehetetlenült a helyzet, de a tanárok és a diákság kitartott, az oktatás még egy szemeszteren át folyhatott. 1919. május 11-én román katonaság szállta meg az egyetemet és mindent lefoglaltak. Az egyetem vezetőjét és tanárait I. Ferdinánd király iránti hűségükre szólították fel, melynek letételét az egyetemi tanács, a rektor, a tanári kar megtagadta.

Az egyetem erőszakos elfoglalásának napján csak a doktori avatást engedélyezték, amelyet arra napra terveztek. Schneller István⁵⁶ rektor így szól az avatáson megjelentekhez: „*A kényszerűség és a szuronyok nyomása alatt átadom az egyetem épületeit, de a tudományt és a kultúrát magunkkal visszük, azt nem hagyjuk itt*”.⁵⁷ Schneller Istvánt kiutasították, távozása előtt még átadta hivatalát az 1919/20-as tanévre megválasztott rektornak Kolosváry Bálintnak, a jogbölcselet professzorának, aki otthon maradt. A tanárok, a diákok egy része az üldözések következtében Budapestre költözött. A Kolozsvárt maradt tanárok még próbálkoznak egy egyetemközi tanárképző intézményt létrehozni a Református Teológián, de a román hatóságok egy év után beszüntették, tanáraik Szegedre telepedtek át.⁵⁸

⁵³ Evangélikus Országos Levéltár (HUEOL VIII. 004 – Bánkúthy (Böhm) Dezső és Böhm Károly hagyatéka). Góbi Imre 1896-tól volt az evang. gimnázium igazgatója, a híres Fasori Gimnázium felépítésének kezdeményezője. Böhm kedvelt szerzője volt Cervantes, élvezte humorát, „*műveinek előkelő helyet juttatott egyetemi esztétikai előadásaiban s a Don Quijote kedvérért tanult meg spanyolul*” (Bartók, 2003: 8).

⁵⁴ Mariska, 2006.

⁵⁵ A történeti háttérhez lásd Vincze, 2009a

⁵⁶ Schneller István 1894-től vezette az egyetem pedagógiai tanszékét, 1906-tól a hozzá tartozó középiskolai tanárképző igazgatója is volt; jelentős szerepe volt a szegedi egyetem szervezésében s a tanári kar együtt maradásában. Szegeden 1923-ig vezette a pedagógiai tanszékét. Jelentős személyiségpedagógiát dolgozott ki; tanítványa volt Imre Sándor. Lásd: Pukánszky, 1999; Szokolszky, 2009.

⁵⁷ Idézi Vincze, 2009a; vö. Bíró, 1941; Gaal, 2001; Makkai, 1941; Szokolszky, 2009.

⁵⁸ Erdész, 1998; Vincze, 2009b.

II. A SZEGEDRŐL KOLOZSVÁRRA VISSZATÉRŐ FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM (1940–1944)

1940 őszén, a második bécsi döntést követően a Ferenc József Tudományegyetem a magyar országgyűlés határozata (1940. évi XXVIII. törvénycikkely) értelmében visszaköltözött Kolozsvárra, a román tannyelvű I. Ferdinánd Király Egyetemet pedig Nagyszebenbe és Temesvárra költöztették. A tanárok egy része Szegedről települt vissza, köztük Bartók György filozófiaprofesszor, az első rektor és a botanikus Györffy István, akik már 1919-ben Kolozsváron voltak professzorok, más tanárok az erdélyi tudományt képviselték és érkeztek professzorok más egyetemekről is.⁵⁹ Az 1919-ben elvett épületek – igaz erősen hiányos felszereltséggel – visszakerültek az intézmény tulajdonába.

Az októberi tanévnyitón Bartók György rektor elhangzott szavai szerint: *„Az egyetem... minden ellenkező törekvéssel szemben azt mondja: elég nekem az én törvényem, amely az igazság szabad és független kutatásának törvénye.”* Az I. félévben 2449 (96,25% magyar) beiratkozott hallgató volt az öt karra, a II. félévben 2336 (96,58% magyar). Az 1941/42. tanévet megnyitó beszédében Szentpétery Zsigmond rektor megállapítja: *„A múlt év a boldog visszatérés meg-megújuló ünnepe volt, a folyó év a munka éve lesz.”* Az egyetem tanárai, oktatói 1940/41. tanévben hazai és külföldi folyóiratokban 466, a következő tanévben pedig 500-nál is több művet, dolgozatot közöltek.⁶⁰

A korábban Szegeden elindított tudományos kiadvány-sorozatok, az „Acta Universitatis” ... „Beszámoló, beszédek” és tanrendek⁶¹ szerint a filozófiai és lélektani intézetek a Majális utca 29. alatti Pákei-villa épületében kaptak helyet, amely 1930-ban került a román egyetemi tulajdonba. Igazgatók: Filozófiai Intézet málnási Bartók György, Lélektani Intézet Várkonyi Hildebrand Dezső, Neveléstudományi intézet Varga Béla.

Várkonyi Hildebrand Dezső (1888–1972) nem csak a Lélektani Intézet és a hozzá kapcsolódó Pedagógiai Lélektan Tanszéket vezette, hanem az 1942–43-ban a neveléstudományi tanszéken is helyettes professzorként működött Varga Béla halála után, aki unitárius püspöki székét hagyta el a neveléstani professzorságért. Boda István, az első-

⁵⁹ Olyan kiváló tudósokat említhetünk meg a tanári karból, mint Buza László nemzetközi jogász, Horváth Barna jogfilozófus, Mészöly Gedeon, Kniezsa István, Szabó T. Attila nyelvészek, György Lajos irodalomtörténész, Várkonyi Hildebrand pszichológus, Szőkefalvy Nagy Gyula és Dávid Lajos matematikusok, Miskolczy Dezső elme- és idegyógyász, Haynal Imre belgyógyász, Berde Károly bőrgyógyász, Soó Resző botanikus, a magántanárok közül Makkai László történész, Gunda Béla néprajzos, László Gyula régész.

⁶⁰ Lásd Beszámoló...1942: 93.; Beszámoló..., 1943, 4.

⁶¹ Az egyetem történetének 1940–1944 közötti korszakáról, kivéve az 1944–45-ben az egyetem megmentésért tett erőfeszítéseket, csak hiányos ismereteink vannak. Lásd Bisztray, Szabó és Tamás, 1941; Gaal, 2001; Incze, 1997. A háború alatt az egyetem kimenekített iratai jórészt megsemmisültek a keszthelyi Festetics kastélyban, ahol elhelyezték azokat. Másrészt felejtetése szándékosnak nevezhető a kommunista Romániában. Lásd Vekov, 2009.

sorban értelmvizsgálatok és személyiségfejlesztés kérdéseivel foglalkozó pszichológus 1944-ben lett nyilvános rendes tanár ugyanott⁶².

Várkonyi Hildebrandot 1930-ban nevezték ki Schneller István udódjaként a szegedi egyetemre ny. r. tanárnak, aki Szegeden és Kolozsváron is „demonstratív és kutató céllal pszichológiai laboratóriumot szervezett.”⁶³ Várkonyi az 1920-as évek második felében fordul a pszichológiai felé; 1926-ban jelenik meg *A pszichológia alapvetése* c. tanulmánya, 1928-ban ismertetéseket közöl Pavlov reflexológiájáról, Piaget gyermeklélektani vizsgálatairól, H. Rickert személyiség-felfogásáról s elemzést az alaklélektanról. Megjelenik *A lélektan mai állása* c. munkája, amelyben ösvényt keresve az empirikus pszichológia és a hagyományos metafizikai lélektan között (Aquinói Szent Tamást is idézve) jut el következtetéséhez: „*A kísérleteknek s megfigyelésnek, bármennyire „naturalista” világnézetben gyökereznek is, használatának értéke továbbra is megmarad s nélkülük lélektan soha többé nem lesz elképzelhető*” (1928, 52–53. o.). A korabeli pszichológia irányzatait, Jean Piaget, Pierre Janet, S. Freud, Carl Gustav Jung, Charlotte Büchler, William Stern stb. munkáit alaposan ismerő, s diákjainak korszerű pszichológiai műveltséget nyújtó tanárként tartják számon, aki széles tudományos és gyakorlati érdeklődését a Sorbonne-on folytatott ösztöndíjasként alapozta meg. Előadásait látogatták a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának köréből is, Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Reitzer Béla, Tomori Viola. Idézhető az egyik tanítvány Baróti Dezső irodalomtörténészről, az ötvenes évek rektorától és az 1956-os forradalom és szabadságharc elitéltjétől:

„Néha egyenesen „in stato nascendi” pillanthatunk bele gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel, s ezzel máris közvetlenebbé és érdekfeszítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié. És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illetett szólni, ... nem meglepő, ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról, és inkább a kálvinista Imre Sándornak szintén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését épp az ő lelki üdvük érdekében erőszakolták rá az egyetemre. Másokra viszont a szenzáció erejével hatottak a „Várkonyi-órák” és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalt kérdések irodalmát, mint a publikációiban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget etc.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála...”⁶⁴

⁶² Boda István (1894–1979) a Magyar Pszichológiai Társaság titkára, folyóiratának szerkesztője volt. Boda István kolozsvári pedagógia tanszékre való kinevezését inkább támogatták, mint egyéb, kevésbé ismert jelöltekét (lásd Bartók Gy. –magánlevél, 1943. I.1.-én R. L.-nak; Sárospatak Levéltár, Lgy.25.563). A döntés előkészítéshez a bizottság elnöke, Várkonyi Hildebrand igen részletes és tárgyilagos elemzést készített a pályázók tudományos munkásságáról. Lásd a kari ülés 209/1943–44 bksz. jegyzőkönyvét.

⁶³ Kiss, 1971.

⁶⁴ Baróti, 1988:181, vö. Csomortáni, in Szokolszky, 2009; Pukánszky, 1999.

Különösen az ifjúkor lélektanáról tartott előadási nyerték el hallgatóságának tetszését.

Kutatói érdeklődése elsősorban a fejlődéslélektanra és a nevelés kérdéseire irányult. Felfogása leginkább Eduard Claparède és Piaget genetikus funkcionálizmusa felé hajlott.⁶⁵ A *Bevezetés a neveléslélektanba* című könyve az első önálló és összefoglaló magyar neveléslélektan, 1938-ban és 1940-ben megjelent *A gyermek lélektana* két kötete a különböző pszichológiai iskolák eredményeit ötvöző munkája. A kolozsvári évek alatt cikksorozata jelent meg az ifjúkor lélektanáról, és a cselekvés lélektanáról *A Cselekvés Iskolája* c. lapban. A Nemzetnevelők Könyvtára sorozatban az 1940-es évek elején megjelenő önálló köteteiben foglalkozik a gyermekek és az ifjúság egészséges fejlődésével, a lelki élet zavaraiival, a „lelki rendellenességekkel”, valamint a gyermekek megfelelő fizikai és szellemi-erkölcsi környezetének kialakításával. Könyvei enyhítették az erdélyi magyar tanító- és tanárképzés akkori helyzetére jellemző tankönyv-hiányt. Részt vett az egyetem életében, ismeretterjesztő előadásokat tartott szülők számára, tudományos közszereplést vállalt. 1940-ben alelnöki posztot vállalt a Magyar Pedagógiai Társaságban s májusban elnökké választotta a Magyar Pszichológiai Társaság. „*Bonyolult történeti korban ült az elnöki székbe, mégis igyekezett a tudomány magaslatain tartani a pszichológiai gondolkodást*” – írta róla egyik méltatója.⁶⁶

Az egyetemen a tanárjelölt hallgatóknak kötelezően kellett részt venni lélektani oktatásban. A lélektani intézetben elkezdődő élénk munkában részt vett Bálint Zoltán adjunktus és Demény Dezső díjtanulmányos gyakornok. A neveléstani tanszéken végzett oktatói feladatok segítése érdekében 1942 elején magántanárrá képesítették újra neveléslélektan tárgykörből Baranyai Erzsébetet (86.958/1942. VI.1. VKM. sz.), aki a budapesti Új Iskolában, mint a felállítandó Neveléslélektani Kutató Állomás vezetője beosztást is kapott.

Baranyai Erzsébet (1894–1976), aki neveléstudományból az első habilitált nő volt, az 1942/43. tanév első élvében kéthetente járt le Kolozsvárra, *A tanulás mint gyakorlati kialakítás és mint feltalálás*, illetve *Tanulás mint szokásformálás és emlékezetbevésés* című előadásait megtartani. *A magasabb rendű értelmesség meghatározása és vizsgálatának módszere* című munkája 1938-ból a hazai kreativitáskutatás korai előzménye.⁶⁷ Az olvasási megértéssel foglalkozó 1941-ben a *Journal of Genetic Psychology*-ban megjelent tanulmánya szerepel az egyetem működését ismertető beszámolóban.

⁶⁵ Lásd A magyar Pszichológiai Társaság elnöki megnyitó előadását 1942. május. 11-én E. Claparède emlékezte címmel (Várkonyi, 1942).

⁶⁶ Kiss, 1993: 71.

⁶⁷ G. Tóth, 1985.

*Lélektani intézet. Igazgató Várkonyi Hildebrand ny. r. tanár.
(I., Majális-utca 29/A, I. em., C 24-76.) Várkonyi Hildbrand tanrendi órái*

Tanév	Előadás	Heti óraszám
1940/41.	Módszertan (Tanárképzős ea.)	2
első fele	A neveléslélektan fő kérdései	1
	Neveléstörténet a XX. században	2
	Pedagógiai-lélektani gyakorlatok	2
1940/41.	Neveléslélektan főkérdései (folytatás)	4
második fele	A neveléslélektani kutatás módszerei	2
	Neveléslélektani szeminárium	2
1941/42.	Neveléslélektani kérdések (I-IV. éveseknek)	4
első fele		
1941/42.	A neveléslélektan főkérdései	
második fele	(Tanárképzőintézeti ea.)	4
	Neveléslélektani módszerek	1
	Szemináriumi gyakorlatok	2
1942/43.	A gyermekkor lelki egészségtana	4
első fele	Módszertani kérdések	1
	Neveléslélektani gyakorlatok	
	(Tanárképzőintézeti ea.)	2
	Bevezetés a neveléstudományba	
	(Tanárképzőintézeti ea.)	3
1942/43.	A gyermekkor lelki egészségtana (folyt.)	4
második fele	Módszertani kérdések	1
	Neveléslélektani gyakorlatok	2
	Didaktikai kérdések (Tanárképzőintézeti ea.)	2
1943/44.	A középiskolai oktatás lélektani kérdései	2
első fele	Neveléslélektan	3
	Az ifjúkor lélektana	2
	Neveléslélektani gyakorlatok	2
1943/44.	Neveléslélektan	3
második fele	Ifjúkor lélektana	2
	Az oktatás lélektani kérdései	
	(Tanárképzőintézeti ea.)	2
	Neveléstörténet (a pedagógiai újkora)	2
	Neveléstudományi gyakorlatok	
	(Tanárképzőintézeti ea.)	2
1944/45.	A neveléslélektan rendszere	3
első fele	A gyermekkor lélektana	2
	Neveléslélektani gyakorlatok	2
	Didaktikai kérdések (Tanárképzőintézeti ea.)	2

5. ábra. Várkonyi Hildebrand tanrendi órái a kolozsvári egyetemen 1940 és 1944 között.

Bálint Zoltán (1898–1978) orvostudományt, lélektant, filozófiát és művészettörténetet hallgatott a kolozsvári tudományegyetemen. 1917-től részt vesz a galileista hallgatók körének szervezésében, 1921–31-ben a helyi szakszervezeti tanács titkára; rendszeresen ír különböző lapokban. A kolozsvári Lélektani Kutató Társaság egyik alapítója;

feleségével együtt Temesfüvesen gyűjtenek adatokat a Dimitrie Gusti-féle falukutatók keretében, kiképzéseket szervez az Erdélyi Fiatalok falumunkacsoportjai számára (Bálint, 1972). Írt cikkeket az *Erdélyi Iskola* című lapban is (pl. *Több lélektani szemléletet az iskolába*, 1942). Az egyik irányításával végzett intézeti munkában felmérték a kolozsvári diákok játékaiknak változatait, időtartamát, kedvenc helyeit, a szabadidő eltöltésének módjait. Eredményeit Novák Ferenc tanulmánya foglalja össze (*A kolozsvári középiskolai tanulók játéka a statisztika tükrében*, 1942, no. 42). 1943. decemberében lemond adjunktusi állásáról.

Demény Dezső (1915–1988) egyetemi tanulmányait 1942-ben fejezte be, majd Berlinben kiegészítette. *A teszt módszer személyiségvizsgálati szerepe* (1942, no. 46) című munkája a kortárs lélektani szakirodalom eredményeinek igen alapos áttekintését, kritikai elemzését tartalmazza. A Közlemények a Ferenc József-Tudományegyetem Pedagógiai–Lélektani Intézetéből című kiadványsorozatban jelent meg szintén: Tóth B. Zoltán: *Félelem és a gyermeki lélek*, 1942, no. 37; Garai József: *Montessori lélektana és didaktikája*, 1942, no. 41; Fekete János: *A környezet és az érdeklődés*, 1942, no. 47; Neumann (Bogdan Tibor): *A nevelés kérdése az iskolai nevelésben*, 1942, no. 49; Szegedi László: *Az egyéniség elve a nevelésben*, 1942, no. 50; Deák Gábor: *A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései*, 1943, no. 53.

1944-ben a Lélektani Intézetben habilitált a gyermeklélektan magántanárává Kiss Tihamér (1905–2005). Magántanári értekezése: *A gyermek tárgy- és térszemlélete egyszerű geometrikai testeken* 1943-ban jelent meg (szintén a kolozsvári közlemények sorában, Debrecenben). 1940–41-ben a genfi egyetem pszichológiai asszisztense volt Piaget kutatásaiban. 1941. szeptembertől 1945-ig a sepsiszentgyörgyi református Tanítóképző Intézet vallás és pedagógia-lélektan tanára. Visszaemlékezései szerint 1945-augusztus-decemberben, az intézet románok általi kisajátítása és Várkonyi Hildebrand elmenekülése után a professzor megbízásából még elkezdte az intézet újra szervezését, de állampolgárságának megváltoztatásának feltételéhez kötött, Petru Groza román miniszterelnök által neki ígért kinevezését nem vállalta, így elhagyta Erdélyt.⁶⁸

Bartók György az 1940/41. tanév második felében *Filozófiai lélektan* címmel tart előadásokat heti 4. órában, az 1943/44-es tanév első félévében pedig *Lélektan* előadásokkal besegít Lélektani Intézet óráihoz, miután a pedagógiai tanszék vezetése is Várkonyira hárult. Bartók György annak ellenére vállalta ezt, hogy szinte teljesen lefoglalták az egyetemépítés és vezetés feladata. 1940 és 1944 között rektor, prorektor, dékán, prodekan volt, vezette a Filozófiai Intézetet (Majális u. 37) s 1940 őszétől Kolozsvárt szerkesztette a *Szellem és Élet* című folyóiratot. A diákok számára akkoriban bevezették a pályatételek meghirdetését, amelynek sikeres elnyerésért pénznyereményt is kilátásba helyeztek. A „*Böhm Károly és lélektani rendszerének alapgondolatai*” című pályatétel és

⁶⁸ Kiss, 1998: 140.

Bartók György előadásai „a filozófia és a lélektan szoros egységét képviselő oktatási és tudományos tevékenységet” példázzák, amely az egyetemen folyt.⁶⁹

Bartók György mestere, mint korábban már utaltunk rá Böhm Károly és Schneller István volt. Teológiai majd bölcsészeti tanulmányainak befejezése után németországi tanulmányútján hallgatta Wundt filozófiatörténeti, Johannes Volkelt ismereteleméleti előadásait Lipcsében, majd Berlinben, Heidelbergben ismerkedett kora filozófiai (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Ernst Troeltsch) elméleteivel. Az 1920-as 30-as években filozófiai alapvetést, etikatörténeti munkát és egy sor tudományos értekezést írt (pl. A „szellem” filozófiai vizsgálata, 1934; *Ösztön, tudat, öntudat*, 1937; *A lét bölcséleti problémája*, 1936), amelyek összegzését fő munkájában, *Az ember és élet* (1939) c. bölcséleti antropológiájában találhatjuk, amelyben a lélektanral, az emberi lélekkel foglalkozik, ahogy önmaga nevezi „filozófiai lélektan”-nal foglalkozik, fejtegetésit mindig lélektani problémákból bontja ki.⁷⁰ Bartók megkülönbözteti a természet világát és a szellem világát, ez utóbbit az emberi lélek hozza létre a természet fölé emelkedve. A szellem világát az eszmék irányítják, megnyilvánulása a vallás, tudomány, művészet. Így jön létre a test–lélek–szellem hármas egysége. Az ember kettős természettel bír, két világ polgára – egy testi-lelki és egy lelki-szellemi világé.⁷¹ Bartók György soha nem volt részese az írástudók árulásának⁷², mégis sokáig mellőzte a hivatalos filozófia csak jelenleg értékeli úgy, ahogy az valóban megilleti. Mai megítélése szerint bölcsészeti antropológiája beleillik kora irányzatai elméleteinek sorába, amit Max Scheler és Arnold Gehlen munkái is képviselnek.⁷³

Bartók Györgynek 1944 végén sürgősen el kellett hagyni a várost, az oroszokhoz átállt román hadsereg és hatóság általi letartóztatás fenyegette; ő is rajta volt a professzorok elfogását tervező listán. Az egyetem 1944. szeptember 2-án kapta meg a kormánytól a fontos vagyontárgyak városból való elszállítására vonatkozó „tárgyi kiürítési” felszólítást. Az egyetem tovább élésében döntő szerepe volt annak, hogy Miskolczy Dezső rektor, Buza László rektorhelyettes, Haynal Imre orvostudományi dékán, az egyetemi tanács és az egyetemi tanárok egy része Kolozsvárt maradt. A rektor Rakovszky István vallás- és közoktatási minisztertől a tervezett szeptemberi tanévnyitó megtartásához kért engedélyt, de a válasz csak később érkezett meg. A tanévnyitót 1944. szeptember 14-én mégis megtartották. A várost ellenállás nélkül október 11-én elfoglalták, de az egyetem folytathatta működését, mivel az R. J. Malinovszkij tábornok vezette szovjet katonai városparancsnokság tiszteletben tartotta a nemzetközi megállapodásokat (Kolozsvár lakosságának akkor 85–90%-a magyar volt; 61000 fő). 1945. március 13-án a román

⁶⁹ Mariska, 2009.

⁷⁰ Tavaszy, 1941.

⁷¹ Vö. Mariska, 2003, 2009.

⁷² Tamás, 1971.

⁷³ Szélyes, 2000.

közigazgatás vette át a hatalmat. A tanév végéig az egyetem mint Kolozsvári Magyar Egyetem működött⁷⁴.

IRODALOM

- Abbs, Peter (2008). The full revelation of the Self: Jean-Jacques Rousseau and the birth of deep autobiography. *Philosophy Now*, 68, 17–20.
- Allik, Jüri (2006). History of experimental psychology from an Estonian perspective. *Psychological Research*, DOI 10.1007/s00426–006–0051–9
- Apáthy István (2013/2006). Böhm és a természettudományok. Egy természetvizsgáló jegyzetéből az „Ember és Világ” olvasása közben. In Kajlós (Keller Imre) (szerk.). *Böhm Károly élete és munkássága*, III. köt. Mikes International, Haga, Hollandia.
- Balázs Sándor (1993). A filozofálás kezdetei az Erdélyi Múzeum-Egyesületben (1859–1873). *Erdélyi Múzeum*, 1993, 55(1–2), 51–63.
- Balázs Sándor, Spielmann József (szerk.) (1956). *Lechner Károly*. Bukarest, Akadémiai Kiadó.
- Baróti Dezső (1988). Várkonyi, a professzor. In Zakar András (szerk.). Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Paedagogica et Psychologia*, 30. Szeged, 179–186.
- Bartók György (2008). *Böhm Károly*. Franklin, Budapest (Mikes International Haga, 2003).
- Békés Vera (2005). Palágyi Menyhért reakcióidő-kísérletei a kolozsvári egyetem pszichofiziológiai laboratóriumában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 49 (3), 351–380.
- Berde Áron (1872). Rectori beiktatási beszéd 1872. nov. 10. *Acta Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae Anni MDCCLXXII–III*. Fasc. I., 35–46.
- Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.) (1941). *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.4.4/erdelyi_egyetemi_gondolat.pdf
- Bisztray Gyula (1941). Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. In Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.). *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 447–452.
- Bíró Vencel (1945). A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században. *Erdélyi Múzeum*, 50 (1).
- Brassai Sámuel (1858). *Logika, lélektani alapon kifejtve*. Pest, Ehnich Gusztáv könyvnyomdája. (Második javított kiadás, 1877).
- Bogdanov Edit, Székely László (2017) (szerk.): *Észlelés és fantázia – válogatás Palágyi Menyhért írásaiból*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- Buday Kálmán (1932). *Lechner Károly I. tag emlékezete*. Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek (XXI. kötet, 9. sz.), 38. l., Budapest, MTA.

⁷⁴ Lásd Gaal, 2001; Murádin, 2010; Vincze, 1995, 2003.

- Conway, Lucian G. III., Repke, Meredith. A., Houck, Shannon C. (2016). Psychological spacetime: Implications of relativity theory for time perception. *SAGE Open*, 6(4), 1–14. <https://doi.org/10.1177/2158244016674511>
- Egyed Ákos (2005): Hidvégi gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítója (1805–1876). *Magyar Tudomány*, 166 (12), 1570–1477.
- É. Kiss Katalin (1981). Brassai Sámuel mondatelmélete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XIII, 91–102.
- É. Kiss Katalin (2005). Brassai Sámuel és a magyar generatív mondat szerkezet. In Péntek János (szerk.). *A nyelvész Brassai élő öröksége. Erdélyi Tudományos Füzetek* 256. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 11–20.
- Erdész, Ádám (1998). A kolozsvári felekezeti magyar egyetem 1920–1921. *Történelmi Szemle*, XL, 3–4, 257–276.
- Felméri Lajos (1873): A nevetésről (egy fejezet Darwin nyomán). *Természettudományi Közöny*, 5 (41–52. f.), 179–192.
- Felméri Lajos (1890). *A neveléstudomány kézikönyve* (Második, javított kiadás). Budapest, Engenberger-féle könyvkereskedés.
- Ferenczi Zoltán (1903). *Báró Eötvös József (1813–1871)*. Budapest, MTA – Magyar Történelmi Társaság.
- Fodor Katalin, Kós Béla (1995): Lechner Károly, a „psychophysiológia” kolozsvári művelője. In: Kiss György (szerk.). *Pszichológia Magyarországon*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 20–31.
- Fritz, József (1911). *Brassai Sámuel*. Budapest, Németh József könyvkereskedés.
- Gaal György (1994). Az első pszichiáter pszichológus Kolozsvárt. *Helikon*, 1994, 15. sz. 15–16. old.
- Gaal György (2001). *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár.
- Gaal György (2007). Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. *Református Szemle*, 100 (6), 1327–1351. (Kolozsvár).
- Gál Kelemen (1909). Brassai Sámuel (1800–1897). In Erdélyi Pál (szerk.). *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1909–1942, 174–178.
- Gábor Zoltán (2006). A harmadik erdélyi egyetem fizikusai. *Természet Világa*, 137, klsz. 1., 30–34.
- Gálos Rezső (2013). A kolozsvári egyetem történetéhez. *Magyar Pedagógia*, XXII, 9, 598–599.
- G. Tóth Mária (1985). Baranyai Erzsébet, a hazai kreativitáskutatás előfutára. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41(6), 526–530.
- Incze Miklós (1997). Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940–1949). *Erdélyi Múzeum*, 59, 3–4, 370–377.
- Jendrassik Ernő, Preisz Hugó és Buday Kálmán (1921). Lechner Károly akadémiai levelező tagsági ajánlása. In: MTA MTA Tagajánlások (Kézirat gyanánt), Budapest, 1921. http://real-j.mtak.hu/6225/1/MTA_Tagajanlasok_1921.pdf
- Kiss György (1993). Várkonyi Hildebrand Dezső és a magyar pszichológia. In Várkonyi Hildebrand Dezső: *A cselekvés lélektana*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

- Kissné Novák Éva (2008). *Böhm Károly értékelméletének és az értékelmélet történeti hatásának kritikai elemzése*. Mikes International, Hága, Hollandia.
- Kiss Tihamér (1971). Várkonyi Dezső Hildebrand. 1888–1971. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 28 (3), 417–419.
- Kiss Tihamér (1998). Pszichológus életpályáról. In: Bodor Péter, Lányi Gusztáv, Pléh Csaba (szerk.), *Önarckép háttérrel*. Budapest, Pólya Kiadó, 134–151.
- Kornis Gyula (1930). A magyar filozófia és az akadémia (1926). In *Magyar filozófusok*. Franklin, Budapest, 5–65.
- Kreegipuu, Kairi; Allik, Jüri (2004). Confusion of space and time in the Flash–Lag Effect. *Perception*, 33, 293–306.
- Lambrecht Kálmán (1922). A magyar tudós sorstragédiája. Apáthy István emlékének. *Nyugat*, 15, 21.
- Lechner Károly (1884). Az érzéki észrevezés elemi alkotórészei. Psychophysikai kísérleti tanulmány. *Magyar Philosophiai Szemle*, 3(2), 273–303.
- Lechner Károly (1890). Az izommunka szerepköre értelmi műveleteinkben, tekintettel a testgyakorlásra. *Gyógyászat*, 40: 469–473., 41.: 481–485.; 42: 494–500.
- Lechner Károly (1903). Ideg- és elmegyógyászati klinika. In: Udránszky, L., Szabó, D. (szerk.) *Emlékkönyv a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlése tagjai részére*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetem Orvosi Kar, 384–412.
- Lechner Károly (1909). Múzeumos érzéseinkről. In: Erdélyi Pál (szerk.): *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére (1859–1909)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1909–1942, 109–116.
- Loevenbruck, Hélène; Grandchamp, Romain; Rapin, Lucile; Nalborczyk, Ladislas; Dohen, Marion et al. (2018). A cognitive neuroscience view of inner language: to predict and to hear, see, feel. In: Langland-Hassan Peter; Vicente, Agistín (eds.): *Inner Speech: New Voices*. Oxford University Press, 131–167.
- Mariska Zoltán (2003). *A filozófia nevében*. Mikes International, Hága (Hollandia) (Miskolc Egyetemi Kiadó, 2001).
- Mariska Zoltán (2006). Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk*, 17(3), 77–89.
- Mariska, Zoltán (2009). Böhm és Apáthy (Az öntétfilozófia – természettudományi szempontból). *Mikes International*, IX (1), 43–51.
- Makkai László (1941). A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története (1872–1919). In Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.). *Erdély egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 153–185.
- Márki Sándor (1896): Az egyetem eszméjének s a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemnek a története. *A Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története és statisztikája*. Az egyetem ezredéves országos kiállítása alkalmából kiadva. Kolozsvár.
- Márki Sándor (1922): *A Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.
- Mátrai László (1941): A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság. In Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.): *Erdély egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 187–206.

- Minker Emil (2003). *Szeged egyetemének elődei*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Miskolczy Dezső (1930). Lechner Károly és Szabó József emléke. *Széphalom*, 4, 294–295.
- Müller, Ulrich; Fletcher, Paul. C.; Steinberg, Holger (2006). The origin of pharmacopsychology: Emil Kraepelin's experiments in Berlin, Dorpat and Heidelberg (1882–1892). *Psychopharmacology*, 184, 131–138.
- Murádin János, Kristóf (2010). „Inter arma non silent musae!” – A magyar egyetem működése Kolozsváron 1944–45-ben. In: Kötél Emőke (szerk.). *PhD konferencia – a tudomány napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból 2010. nov. 29.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 55–103.
- Nagy György (1999). Egyetemi gondolat az 1848-as forradalom idején Erdélyben. In: Kiss András–Kovács Kiss György–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, 292–307.
- Nagy Nándor (1998). Apáthy Istvánról és a Kolozsvári Állattani Intézetről. *Collegium Biologicum*, II, 91–96.
- Palágyi Menyhért (1893). Psychologia tanulmányok I. *Athenaeum*, 2(1), 76–93.
- Palágyi Menyhért (1906). A reakció-idő kísérleti elemzése. *Klinikai Füzetek*, XV, 12, 134–146. Szintén megjelent: In: Hudovering Károly (szerk.). *Negyedik Országos Elmeorvosi Értekezlet munkálatai (1906. okt. 29–30)*. Budapest, Pesti Könyvnyomda –Rt, 1907, 311–344.
- Palágyi Menyhért (1908). Diskontinuität des Bewusstseins. In Bericht über den III. Internationalen Kongress für Philosophie zu Heidelberg, 1908, 592–597. Megj. A tudat diszkontinuitása. In: Bogdanov Edit–Székely László (szerk.): *Észlelés és fantázia*. Válogatás Palágyi M. műveiből, Budapest, Gondolat, 2017, 136–140.
- Palágyi Menyhért (1910). *Székely Bertalan és a festészet esztétikája*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés.
- Pásztor Emil (2003). Miskolczy Dezső, a modern neurológiai alapjainak megteremtője hazánkban. *Communicationes De Historia Artis Medicinae*, 182–185.
- Pléh Csaba (2019). Chomsky és a pszichológia A nyelv mentális realitása és az egyéni különbségek. In: Kenesei István (szerk.): *Nyelv, biológia, szabadság. A 90 éves Chomsky jelentősége a tudományban és azon túl*. Budapest, Gondolat, 55–83.
- Pukánszky Béla (1999). Pedagógiai és pszichológiai tudományos iskolák a szegedi egyetemen. In: Rácz Béla (szerk.): *A szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szeged, 215–223.
- Ranschburg Pál (1942). A lélektan fejlődése Magyarországon. Harkai Schiller Pál (szerk.): *A lelki élet vizsgálatának eredményei*. Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézete, Budapest, 471–496. (*Lélektani Tanulmányok*, Vol. V.)
- Séra László (2019). Fordulópontok az erdélyi magyar pszichológia történetében 1870–1970. In: Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 189–239.
- Stock, Armin; Stock, Claudia (2004). A short history of ideo-motor action. *Psychological Research*, 68, 176–188.
- Szélyes Éva (2000). Szellemfilozófia és antropológia Bartók György gondolkodásában. *Korunk*, 3/11(12), 61–66.
- Szokolszky Ágnes (szerk.). *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen: 1929–2009*. Szeged, 2009.

- Szögi László, Varga Julia (2011). *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Tamás Gáspár Miklós (1971). Egy szerény filozófus emlékére. *Korunk*, 30(5), 761.
- T. Szabó Levente, Zabán Márta (2012). *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi kar történetéből (1872–1892)*. /Fontes Universitatis Claudiopolitanae./ Kolozsvár Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- Tardos Krenner Viktor (1924). Emlékezésem Palágyi Menyhéltre. (A filozófus). *Nyugat*, 17. sz., 342.
- Tavaszy Sándor (1941). Magyar bölcséleti antropológia. *Szellem és Élet*, 4(4), 241–249.
- Tonk Márton, Laczkó Sándor (szerk.), (2000). *Böhm Károly és a „Kolozsvári Iskola”*. A kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencia előadásai, Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár-Szeged.
- Ungvári-Zrinyi Imre (2002). *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája*. Pro Philosophia Kiadó Kolozsvár-Szeged.
- Várkonyi Hildebrand (1942). E. Claparède emlékezete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, XV, 1–4, 5–13
- Vekov Károly (2009). Újabb adatok a kolozsvári egyetemegyesítésről. *Korunk*, 3./20. (5), 66–
- Veres Ildikó (2003). *A kolozsvári iskola I*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Vincze Gábor (1995). A hittől a cselekvésig (A kolozsvári magyar egyetem kérdése 1944–45-ben). *Magyar Szemle*, Új folyam, 4 (12), 1314–1326.
- Vincze Gábor (2003). Ismeretlen személy összefoglaló jelentése a kolozsvári Magyar Tudományegyetem 1944 őszi helyzetéről (Részlet). In: Uő. vál. és rendezte: *Történeti kényszerpályák – Kisebbségi reálpolitikák II., Dokumentumok ... 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 12–15.
- Vincze Gábor (2009a). Kilencven éve történt – Erdély megszállása és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása. *Székelőföld*, 13(2), 65–103.
- Vincze Gábor (2009b). Magyar egyetemalapítási kísérlet Kolozsváron 1920-ban. *Közép-Európai Közlemények*, 2(2), 141–150.
- Vizi E. Szilveszter (2001). Az agy és a tudat kapcsolata, digitális és analóg ingerületátvivő rendszerek. *Magyar Tudomány*, 46(10), 1152–1162.
- von Tschisch, Wladimir (1885). Ueber die Zeitverhältnisse der Apperception einfacher und zusammen-gesetzter Vorstellungen, untersucht mit Hilfe der Complications-Methode. *Philosophische Studien*, 2, 603– 634.
- White, Peter (2018). Is conscious perception a series of discrete temporal frames? *Consciousness and Cognition*, 60, 98–126. 10.1016/j.concog.2018.02.012 file
- Wontorra, H.M. (2009): *Early apparatus-based experimental psychology, primarily at Wilhelm Wundt's Leipzig Institute*. www.unileipzig.de/~wundtbriefe/pdf/wontorra
- Zsakó István (1922). Lechner Károly. *Erdélyi Orvosi Lap*, III (5), 1–3.

Letölthető források

Berde Áron: *Acta Reg[iae] Scient[iarum] Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae. Beszédek 1872–1944*.

A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja [utóbb: Évkönyve] 1872–1942.

A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje 1872–1945.

Acta Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae Annorum MCMXL–XLI.

(Beszámoló a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940/41. tanévi működéséről). Kolozsvár, A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, 1942. Valamint további évfolyamok 1940–1944/45 között.

Elérhető: http://univ.bibl.u-szeged.hu/view/full_volume/

Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kara – ülések, 1943–1944

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_KOLOZSVAR_BTK_KARI_1943-44/?pg=0&layout=s

Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, 1909–1980; Beszámolók

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_szeged/olyai